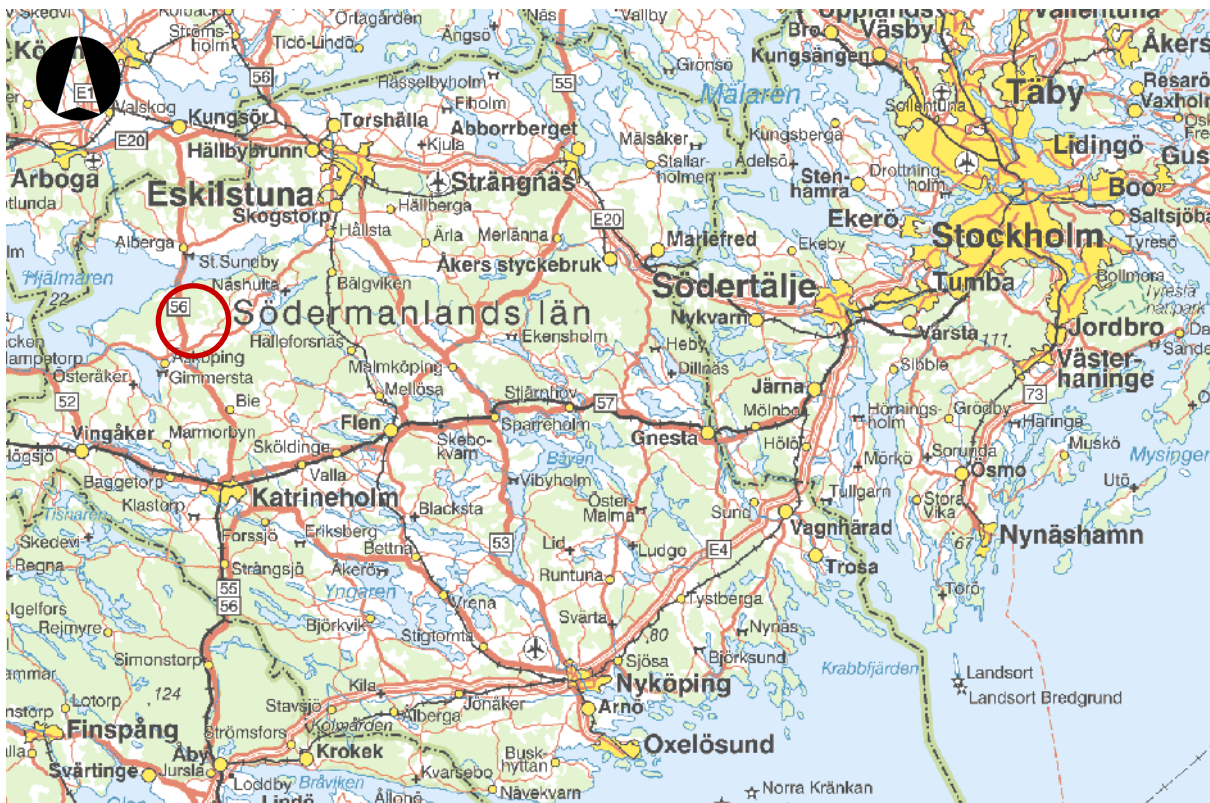

Ormbeslag från äldre vikingatid

Vetenskaplig fördjupning

Ingeborg Svensson

Figur 1. Utdrag ur Sverigekartan med platsen markerad. Skala 1:1 000 000. Källa: Lantmäteriet.

Laddas ned via
app.raa.se/open/arkivsock
www.sormlandsarkeologi.se

Lst dnr 431-8819-2020
 Arkeologisk undersökning
 Södermanlands län
 Katrineholms kommun
 Fornlämning L1984:2554

Projektledare: Ingeborg Svensson
ingeborg.svensson@sormlandsarkeologi.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg
 Kart- och ritmaterial: Ingeborg Svensson

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed sv>

© Sörmlands Arkeologi AB. Nyköping 2024

Inledning

Under försommaren år 2021 genomförde Sörmlands Arkeologi AB en arkeologisk undersökning av en del av ett gravfält (L1984:2554) beläget nordöst om säteriet Äs i Julita socken, Katrineholms kommun, Södermanlands län (se figur 1).

Undersökningen genomfördes med anledning av att Trafikverket avsåg att bygga en ny förbifart i samband med förbättringar och breddningar av väg 56. Endast den delen av gravfältet som låg inom vägarbetsområdet kom att beröras av undersökningen, medan den resterande delen kvarligger strax öster om den nya vägen. Här utgörs gravarna av minst fem högar, vilka är kraftigt beväxta med gräs, sly, buskar och mindre träd. Storleken varierar mellan fem och åtta meter i diameter och höjden uppgår till som mest en meter.

De gravar som undersöktes inom vägarbetsområdet var inte synliga ovan mark utan framkom i samband med avbaning och utgjordes av rester i form av sex stycken mer eller mindre skadade brandgravar med kremationer. I stort sett samtliga överbyggnader och stora delar av de inre gravskicken hade förstörts av senare tiders aktiviteter i området, framför allt i samband med att en kalkugn uppfördes på platsen under 1700-talet. Utöver själva ugnen, som utgjordes av en kraftig stengrund ingrävd i åsen, syntes spår efter kalkbrukstillverkningen i form av sandtäkter, kalkgravar, nedgrävningar och

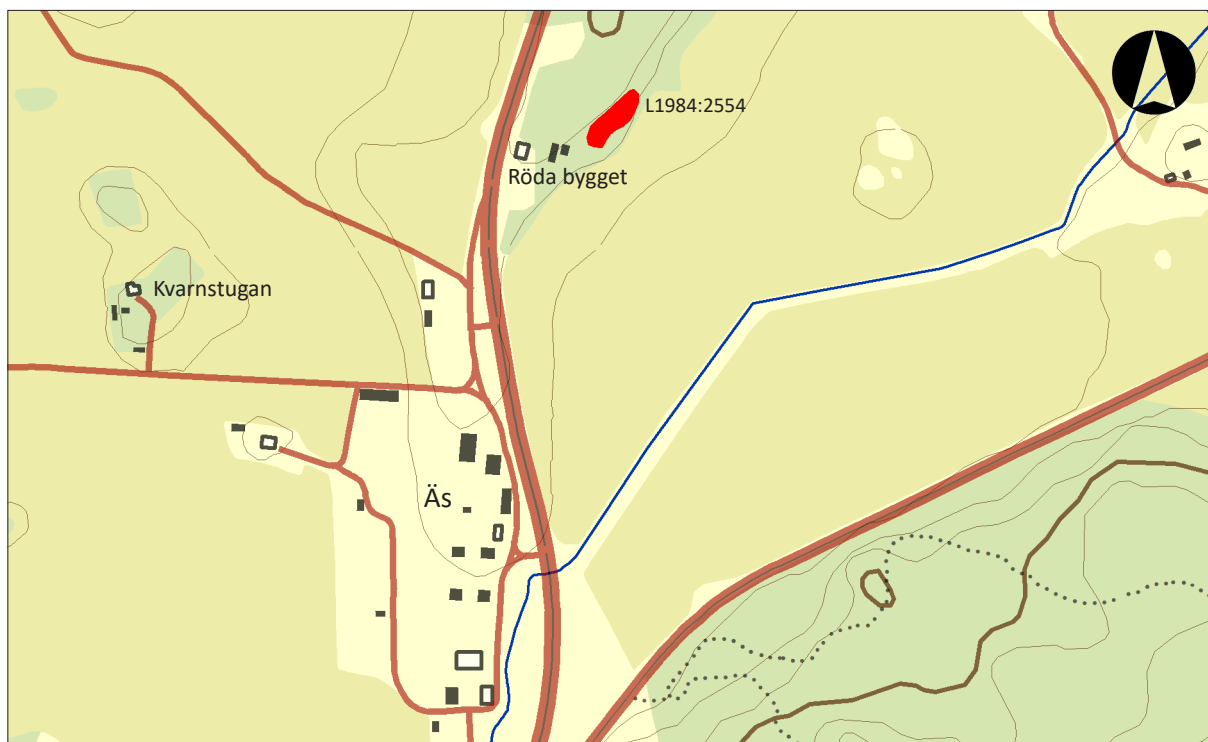
raseringslager. Grus- och täktverksamhet tillsammans med uppförande av bostadsbebyggelse med tillhörande vägar under mer modern tid hade också påverkat gravarnas bevarandegrad på ett påtagligt sätt (Gustafsson Gillbrand & Svensson 2023).

Endast i ett fall återstod delar av en inre konstruktion i form av ett kärnröse, vilket omgav ett i stort sett intakt brandlager med en benurna av keramik. Sannolikt har kärnröset ursprungligen haft en skyddande jordmantel, vilket innebär att graven från början haft formen av en hög. Genom en ¹⁴C-analys av ett bränt ben från brandlagret har graven daterats till 780 - 884 e. Kr (kalibrerad ålder 2 sigma, 78,3 %), det vill säga *äldre vikingatid*. De begravda utgjordes av två vuxna individer tillsammans med ett antal djurarter, där häst och hund särskilt kan omnämnas (se Osteologisk analys av E. Sjöling i Gustafsson Gillbrand & Svensson 2023).

I graven framkom några föremål av sällan skådat slag, ett par beslag utformade som *slingrande ormliknande djur i fågelperspektiv*. Beslagen väckte en stor nyfikenhet, både vad gällde funktion, utseende och utformning, och är väl värda en egen fördjupning.

Utseende & utformning

Det två ormliknande djuren är gjorda av järn och är i stort sett identiska. De är otroligt fint utformade och visar prov på en uttalad hantverksskicklighet hos sme-

Figur 1. Utdrag ur fastighetskartan med gravfältet L1984:2554 umarkerat, så som det såg ut före den arkeologiska undersökningen. Skala 1:8000. © Lantmäteriet Dnr R50367921_150001.

den som tillverkat dem. Det ena är helt oskadat och i väldigt fint skick medan det andra saknar ett huvud. Utgångspunkten är att det delvis skadade ormdjuret haft samma utformning i båda ändar, precis som det hela (se figur 2 & 3).

Beslagen är utformade som slingrande ormar sedda ovanifrån, med ett huvud i vardera änden. Ögonen är stora i förhållanden till kropparna och glosformade, på det ena lite mer som tefat. Runt halsarna syns halsband, eller koppel om man så vill. Centralt finns en randdekor som går tvärs över beslagen. Två små genomgående nitar med runda huvuden finns på vardera sida om mittpartiet.

Från sidan har beslagen en något profilerad form, det vill säga att mittpartiet är konvext i förhållanden till ändpartierna. Munnarna på ormhuvudena är lite öppna men inte gapande. Den hela ormen är cirka 65 millimeter lång och mellan 5 och 10 millimeter bred, smalast på mitten och bredare ut mot respektive huvud. Avståndet mellan själva beslaget och nitfästena är runt 15 millimeter. Den skadade ormen har en längd om ungefär 55 millimeter (huvudet saknas) och är precis som det förra 5–10 millimeter bred. Här uppgår avståndet mellan nitfästen och beslaget till cirka 12 millimeter (se figur 2 & 3).

Ormarnas återgivning på beslagen är på ett sätt osedvanligt realistisk. De ser verkligen ut som riktiga ormar som är i rörelse. Det som däremot inte är särskilt naturtroget är att de har två huvuden, ett i vardera änden, och därför saknar svansar.

Den här typen av fabeldjur förekommer i illustrerade bestiariet under 1100-talet och bär då namnet *amphisbaena*. Namnet kommer från grekiskans *amphis* (båda hållen, bådadera) och *bainein* (att gå) och är en grekisk mytologisk varelse som bland annat omnämns av Aiskylos (ca 525–456 f. Kr) och Isidorus (ca 560–636 e. Kr). Den omtalas som en giftig orm som livnär sig på kadaver och förses under medeltiden med ben som är försedda med tassar eller fågelklor, ibland kan den också ha vingar. Huvudenas utformning varierar och kan efterlikna såväl drak- och ormhuvuden som andra rovdjurshuvuden. Vad gäller egenskaper omnämns att den är dubbelt så giftig, då den inte bara har ett huvud utan två och att den har lysande ögon samt tål kyla (Berggren 2021, s. 50f).

Fyndomständigheter

Beslagen framkom i brandlagret tillsammans med ytterligare föremål av framför allt järn, men i ett fall också av Cu-legering.

Figur 2. Det hela beslaget efter konservering. Foto: Max Jahrehorn, Oxider AB.

De övriga järnföremålen utgjordes av två fyrkantiga beslag av rektangulära omböjda bleck med ändarna sammanhållna av två nitar med små rundade huvuden. Motsvarigheter till den här typen av beslag finns bland annat från gravar på Björkö/Hemlanden, Adelsö/Skopintull och Helgö (se tex. SHM föremålsnummer 474551_HST & 464818_HST, 106893_HST & 454290_HST). Här definieras de som kantbeslag och ibland mer preciserat som kantbeslag till sköld. I samtliga fall knyts de dateringsmässigt till vikingatid. I det undersökta gravmaterialet från Lovö i Mälaren finns också ett liknande beslag avbildat och omnämns då som ett munbleck (Petré 1984, s. 254).

Det som kantbeslagen har omslutit kan inte ha varit av någon grövre dimension då avståndet mellan under- och ovansidan uppgår som mest till 5 millimeter, vilket i mina ögon utesluter att det rör sig om någon sköld. Däremot skulle det förslagsvis kunna röra sig om beslag till någon form av föremål som varit gjort av läder, näver eller grövre textil. I det tillgängliga norska materialet benämns de till exempel som rembeslag eller rembeslag till betsel (Unisum museumsnr C9673 & T10694). Ett trekantigt spetsigt platt järnföremål tolkades även det som en möjlig del av ett remändesbeslag, medan övriga järnföremål utgjordes av spikar (10),

nitarna (7) och en sprint av relativt klena dimensioner tillsammans med två broddar.

Några av nitarna hade dekorativa brickor och små runda huvuden och en av spikarna var vinklad i en rät vinkel. Föremålet av Cu-legering utgjordes av en del av ett remändesbeslag som var dekorerat med punktcirklar och hade små genomgående nitar. Då det endast rör sig om ett fragment har det varit svårt att bedöma hur det ursprungligen kan ha sett ut, men det påminner delvis om ett par beslag från grav 391 på Björkö/Birka, där de benämns som delar till ett knivskidesbeslag (Arbman, 1940. Taf 180 bild 8a & 8b & Arbman, 1943. s. 111). Därutöver innehöll brandlagret åtta oidentifierbara järnfragment och en eldlaggningsflinta. Strax utanför lagret påträffades också ett mindre keramikkärl.

Funktion

För att få en uppfattning om vad det två dekorativa orm-beslagen kan ha suttit på och för att om möjligt se om det finns någon motsvarighet till föremålen har efterforskningar gjorts i Historiska museets digitala samlingar (<https://samlingar.shm.se/>), i Unimus portalen (<https://www.unimus.no/portal/>), i den digitala databasen för Nationalmuseum i Köpenhamn (<https://samlinger.natmus.dk/>) och i Digitalt museum (<https://digitaltmu->

Figur 3. Det delvis skadade beslaget efter konservering. Foto: Max Jahrehorn, Oxider AB.

seum.se/). En begränsning i studien är naturligtvis att det endast är de föremål som har fotograferats som har kunnat studeras, men det rör sig ändå om ett avsevärt antal. Söktermerna har varit många med utgångspunkt i just ordet beslag, vilket sedan har kombinerats med ett antal andra söktermer och filtreringar av olika slag. Inga liknande föremål påträffades i samband med eftersökningarna.

Ormarna är platta på undersidan och har när de varit fastsatta suttit tätt mot materialet. Samtidigt har mittpartierna en svagt bågformad profil, lite som en hänkel, vilket gör att den centrala delen av ormen har höjt sig knappt fem millimeter från föremålet som de varit fästade på. Med tanke på avståndet mellan själva beslagen och nitfästena har tjockleken på det som beslagen varit fastsatta vid uppgått till runt 1,5 centimeter.

En inledande tanke var att det kunde röra sig om någon form av *sköldbeslag*. Dekorativa element i metall är dock ovanligt förekommande på sköldar från vikingatiden, till skillnad från tidigare som till exempel i Vendel och Valsgärde. Däremot kan det förekomma fint utformade mindre ändbeslag i anslutning till handtagen på baksidan av sköldarna. De har en trekload utformning med nitar i varje flik och kan ibland vara dekorerade med gripdjursornamentik (Odebäck, 2021, s. 56f). Ormbeslagen uppvisar inga likheter med de sköldbeslag som finns representerade i samlingarna, vare sig till utformning, storlek eller utseende. De finns heller inget i de övriga fyndmaterialet i graven som talar för att någon av de begravda har gravlagts med en sköld,

vilket till exempel skulle kunna vara sköldnitar eller delar av handtag eller en sköldbuckla.

Till storlek och utformning påminner också ormbeslagen om de *beslag* som har kopplats till *timglasformade pilkoger*, vilka bland annat har påträffats på Björkö/Birka (SHM föremålsnr 598818_HST, 979434_HST & 979433_HST). I ett fall råder en viss tveksamhet, då beslaget även bedöms som *ett eventuellt skrinbeslag* (SHM föremålsnr 449193_HST). Kogren har varit tillverkade av olika material där en trästomme har kombinerats med läder, näver och ben eller horn. Metallbeslagen utgjorde ramar, utsmyckning och fästen för upphängning av kogret, som bars som ett hölster fastsatt med remmar i ett bälte om midjan (Lundström. m. fl 2009, s. 106). Frånvaron av pilspetsar och andra metall- eller bendetaljer som skulle kunna knytas till ett sådant pilkoger i brandlagret talar dock mot att beslagen hör ihop med ett sådant.

Med tanke på frånvaron av vapen i graven är det rimligt att tro att ormbeslagen, istället för att kopplas till någon form av vapenbruk, kanske bör ses som någon form av *dekorationsdetalj* på något träföremål som till exempel *ett mindre träskrin*. Det som talar för att så är fallet är dels avståndet mellan nitfästena och beslaget, dels att det i brandlagret också förekom ett tiotal spikar och nitar som kan ha använts för ihopfogning av ett skrin.

Skrinbeslag varierar i utseende och kan vara utformade på flera olika sätt. I vikingatida sammanhang finns exempel på relativt enkla plana beslag (SHM före-

Figur 4. Exempel på beslag i järn från timglasformade pilkoger upphittade på Björkö/Birka, föremålsnummer 979433_HST och 979433_HST. Foto: Kerstin Näversköld, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0)

målsnr 449189_HST & 615244_HST), men också lite mer tredimensionella varianter med huvuden, knoppar och reliefliknande dekorationer. Beslagen kan vara gjorda av såväl järn som brons och ibland är vissa detaljer också förgyllda (Arbman 1940, Taf 260 1a, 1b, 21 & 2b, SHM föremålsnr 20931_HST, 108125_HST & 449189_HST, Unisum museumsnr S6233 & C55000/268).

Ormen

Ormen är universell och har i alla tider spelat en viktig roll i många olika religioner, mytologier och i folktron världen över. Den är också ett av det mest förekommande motivet i den skandinaviska förkristna djurkonsten (Gräslund 2006a, s. 126). Här uppträder den såväl på hällristningar från bronsålder som på bildstenar från romersk järnålder till vikingatid och på runstenar från yngre vikingatid. Ormen figurerar också på en stor mängd olika föremål under hela järnåldern, alltifrån smycken, vapen och vapenutrustning till båtar, vagnar/slädar och byggnader. Den ingår sedan även i den kristna ikonografin från medeltiden och framåt (Hedeager 2004, s. 219f, Jennbert 2002, s. 112 & 124,

Jennbert 2011, s. 209f, Gräslund 2003, s. 186f, Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 1968, s. 6).

Ormen eller delar av den förekommer ibland som enskilda motiv, men ingår framför allt som en del i den djurornamentik som lever och frodas under perioden 400–1200-talet. Ornamentiken kännetecknas av en sammanslingrande och snirklande dekor, där stilistiskt utformade fantasidjur och djur, i form av framför allt ormar, men också rovfåglar och fyrfotade djur, ibland kan urskiljas (se figur 7 & 8). Motiven är emellanåt så komplicerade och sammanflätade att de närapå är oigenkännliga och nästintill oläsliga för den som inte är bekant med det aktuella formspråket (Hedeager 2004, s. 225, Wilsson 1995, s. 21, Neiss 2022).

Parallellt med ornamentiken finns ett inslag av relativt realistiskt utformade ormar, i den mening att det tydligt framgår att det rör sig om någon form av ormdjur, men den typen av föremålsdesign ser ut att utgöra ett undantag. Här förekommer också att ormarna har försetts med två huvuden, ett i vardera ände av kroppen, vilket gör att de kan betraktas som ytterligare exempel på amphisbaenor

Figur 5. Delar av ett träskrin från Osebergshögen i Norge med beslag av brons på locket. Träskrinet är cirka 35 x 12,4 centimeter stort och tjockleken på locket uppgår till 0,5 centimeter (Unisum museumsnr C55000/268). Foto: Kulturhistoriskt museum, Univeristetet i Oslo, Helgeland, Kirsten. Lisens: CC BY-SA 4.0

Djuornamentiken förändrades över tid och har utifrån form och ingående element delats in i kronologiska stilgrupper av skilda slag. Ämnesområdet är mycket komplext och stilarna har diskuterats och avhandlats av en mängd olika forskare från 1800-talet och framåt. I det här sammanhanget är det framför allt de stilgrupper som hör hemma i vikingatid som är relevanta och då främst den äldre delen av tidsperioden i fråga. Stilindelningen är en djungel men i allmänna ordalag rör det sig under vikingatid om gripdjursstil, borrestil, ringerikesstil och urnesstil, där de två sistnämnda hör hemma i 1000-tal och förekommer på till exempel runstenar (se tex Karlsson 1983).

Symbol

Avbildningar av djur kan betraktas dels som dekorativa element, dels som uttryck för den bakomliggande föreställningsvärld som var meningsbärande vid det tillfälle då de var i bruk. Ibland kan det vara svårt att

skilja de båda åt. I den fornnordiska mytologin under vikingatiden ingår djur som en betydelsefull del och spelar avgörande roller för att förklara hur världen tillkommit och uppfattas (se tex. André 2000, Jennbert 2004, s. 185ff).

Ett par kända exempel på just ormdjur är *Midgårdsormen* som bor i havet och är stor nog för att slingra sig runt hela Midgård (människornas värld) och ormen/draken *Nidhögg* som lever vid Yggdrasil's rötter där den ständigt ligger och gnager på trädet (Snorres Edda, Gylfes gäckelse 15, 16, 34 & Skaldskapens språk 58). Begreppet orm används omväxlande med ordet drake för ett och samma väsen i delar av sagalitteraturen och ormen kan ses som ett överordnat begrepp för alla reptiler och reptilliknande djur, såväl verkliga som mytologiska. Den bevingade varelsen som vi idag förknippar med ordet drake dyker upp i samband med kristnandet och har då en helt annan symbolisk inne-

Figur 6. Ormhuvudring i guld daterad till romersk järnålder; föremålsnummer 109027_HST. Foto: Bruxe, Ulf, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0)

Figur 7. Exempel på vendeltida djuornamentik, föremålsnummer 273915_HST. Foto: Ljungkvist, John, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0)

Figur 8. Exempel på vikingatida djuornamentik, föremålsnummer 111687_HST. Foto: Skogstad, Hilde, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0)

börd (Johansen 1997, s. 63, Gräslund 2003, s. 179 & 182, Mitchell 2019, s. 115)

Under järnåldern tycks ormen haft en skiftande symbolisk betydelse, vilket kan ses i samband med djurets mångtydiga karaktär. Exempel på egenskaper är att den kan röra sig utan att den har några ben/fötter, att den skenbart kan föryngra sig eftersom den har förmågan att ömsa skinn, att den kan leva både under och ovan jord och att den kan döda genom att dela ut giftiga hugg. Ytterligare en egenskap som brukar lyftas fram är ormens hypnotiska blick. Ormen som symbol har därför kopplats till både liv och död, stått för hotfullhet och kaos, men också setts som en symbol för snabbhet, styrka och skarpsynthet. Den uppfattades dessutom som skyddande och väktare av jordens skatter (Biedeman 1989, s. 305, Johansen 1997, s. 64 & 107, Gräslund 2006a, s. 126, Andersson 2021). Ormen förknippas också med Oden som enligt den nordiska

mytologin använde sig av ormens skepnad för att komma över skaldekunstens mjöd (Sturlusson, S. Ynglingasagan, kap 7, Hedeager 2011, s. 86).

Slutord

Utöver att ormarna är tvåhövdate, utmärker sig ormarna på beslagen genom att de avbildas tredimensionellt i fågelperspektiv samt att de har markerade runda ögon och bär halsband. Inga direkta paralleller har påträffats i samlingarna, men vissa av dragen återfinns på ett par hängen (se tex figur 9) och på ett par ringformade beslag (figur 10) vilka har en allmän relativ datering till vikingatid. En viss likhet finns också med ormhuvudet på stäven till Osebergsskeppet, som hör hemma i ett mer precist 800-tal (se figur 7).

Det vanliga verkar annars vara att ormar ingår i mer eller mindre abstrakta former på föremål, och när de för sällsynthetens skull inte gör det avbildas ofta orm-

Figur 9. En del av stäven på Osebergsskeppet (Unisum museumsnr C55000/2.1). Foto: Kulturhistoriskt museum, Univeristetet i Oslo, Storbekk, Elin Christine. Lisens: CC BY-SA 4.0

Figur 10. Ett vikingatida ormhänge i silver (ID OLM-22461-14). Foto: Örebro länsmuseum, Torgén, Per. Lisens: CC BY-NC 4.0

Figur 11. Ett vikingatida beslag utformat som en orm, föremålsnummer 3181203 Foto: Radon, Jenny. Historiska museet/SHM (CC BY 4.0)

Figur 12. Ringspänne från vikingatid (ID GFB112). Foto: Gotlands museum. Lisens: CC BY-NC 4.0

huvudena i profil. Ormhuvuden med glosögon och i fågelperspektiv återfinns även på runstenar som typologiskt utifrån ornamentiken har knutits till perioden 1010–1050 e. Kr (Gräslund 2006b, s. 119f & 126f, jfr Källström 2022, s. 27). Här kan också nämnas att det finns exempel i runstensmaterialet på ormhuvuden i fågelperspektiv som ser ut att ha något som kan tolkas som ett halsband eller koppel strax under själva huvudet (Wessén & Brate, 1924-1936, Pl 87, Sö 179).

Utöver det rent dekorativa syftet kan avsikten med djur i dekoren vara att omvandla föremålet till ett nytt som ägde det specifika djurets styrka och kraftfullhet (Hed-Jakobsson 2003, s. 126f). Det är inte för inte en blir nyfiken på vad det förmodade träskrinet ursprungligen innehållit. Vad var det för en värdefull skatt som ormarna vaktade och skyddade?

Detaljen med halsbanden/kopplarna runt ormarnas halsar är också intresseväckande, då det kan tolkas som att ägaren till skrinet i sin tur hade makt att tygla ormarna och därmed i symbolisk mening även tillvarons farliga krafter. Att ormarnas ögon är utformade på ett markant sätt gör också att tankarna leder till ormens tänkta skarpsynthet. Inget undgår skrinets väktare, särskilt inte om de kan se åt flera håll samtidigt.

Referenser

Andersson, Kent. 2021. *Järnålderns djur*. Stockholm.

Anders Andrén. 2000. Re-reading Embodied Texts — an Interpretation of Runestones. *I: Current Swedish Archaeology volym 8*. Stockholms universitet.

Arbman, Holger. 1940. *Birka I. Die Gräber. Tafeln*. KVHAA. Stockholm.

Arbman, Holger. 1943. *Birka I. Die Gräber. Text*. KVHAA. Stockholm.

Berggren, Lars. 2021. Drake, basilisk, amphisbaena eller senmurv? Frågor kring några fasadreliefer i Vä, Skåne. *I: Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för bildtolkning. Nordic Review of Iconography, Nr 1/2, 2022*

Biedermann, Hans. 1989. *Symbollexikonet*. Stockholm.

Edda. Snorres Eddan & Den poetiska Eddan. 2015. Red. Svipdag, Fritioffson. Mimers förlag, Göteborg.

Gräslund, Anne-Sofie. 2003. Drakar i Uppåkra. *I: Fler fynd i centrum – Materialstudier i och kring Uppåkra.. Uppåkrastudier 9*. Red. B. Hårdh. Lund.

Gräslund, Ann-Sofie. 2006a. Wolves, serpents and birds. Their symbolic meaning in Old Norse belief. *I: Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, Changes, and interactions. Vägar till Midgård 8*. Red. A, Andrén, K. Jennbert, C. Raudvere. Lund.

Gräslund, Anne-Sofie. 2006b. Dating the Swedish Viking-Age rune stones on stylistic grounds. *I: Runes and their Secrets. Studies in runology*. Eds. M, Stoklund, M, Lerche Nielsen, B, Holberg & G, Fellows-Jensen. Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen.

Gustafsson Gillbrand, Patrik & Svensson, Ingeborg. 2023. *Stenhantverk, brandgravar & kalktillverkning. Väg 56. Fornlämning L1984:2554, L2020:8011 & L2020:8014, Äs 1:47, Julita socken, Katrineholms kommun, Södermanlands län. Mesolitikum, vendelvikingatid & historisk tid. Arkeologisk undersökning. Sörmlands Arkeologi AB Rapport 2023:10*. Nyköping.

Hedeager, Lotte. 2004. Dyr og andre mennesker – mennesker og andre dyr. Dyreornamentikkens transcendentale realitet. *I: Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi. Vägar till Midgård 4*. Red. A. Andrén, K. Jennbert och C. Raudvere. Lund.

Hedeager, Lotte. 2011. *Iron Age Myth and Materiality. An Archaeology of Scandinavia AD 400-1000*. Great Britain, Chippenham, Wiltshire.

Hed Jakobsson, Anna. 2003. *Smältdeglars härskare och Jerusalems tillskyndare. Berättelser om vikingatid och medeltid*. Diss. Stockholms universitet.

Jennbert, Kristina. 2002. Djuren i nordisk förkristen ritual och myt. *I: Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual. Vägar till Midgård 2*. Red. A. Andrén, K. Jennbert och C. Raudvere. Lund.

Jennbert, Kristina. 2004. Människor och djur. Kroppsmetaforik och kosmologiska perspektiv. *I: Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi. Vägar till Midgård 4*. Red. A. Andrén, K. Jennbert och C. Raudvere. Lund.

Jennbert, Kristina. 2011. Animals and Humans. *I: Recurrent symbiosis in archaeology and Old Norse religion. Vägar till Midgård 14*. 2011. Lund.

Johansen, Birgitta. 1997. *Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap. Stockholm Studies in Archaeology 14*. Diss. Stockholms universitet.

Karlsson, Lennart. 1983. *Nordisk form. Om djurornamentik*. Statens Historiska Museum. Studies 3. Stockholm.

Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Från vikingatid till reformationstid. Band XIII. Orme-Regnbue. Red. John. Granlund. 1968. Malmö.

Källström, Magnus. 2022. Från Skedrid till Hargs skog. Runstenstraditionen i Uppland. *I: Tyde den som kan. En upptäcktsfärd bland Upplands runstenar*. Red. T. Zachrisson & M. Källström. Upplands museum.

Lundström, Fredrik, Hedenstierna-Jonsson, Charlotte, Holmquist Olausson, Lena. 2009. Eastern archery in Birka's Garrison I: *The martial society : aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. Arkeologiska forskningslaboratoriet Stockholms universitet. Stockholm.

Arkeologiskt museum, universitetet i Stavanger.
Museumsnr: S6233

Digitalt museum (<https://digitaltmuseum.se/search/>)
Gotlands museum ID: GFB112

Örebro länsmuseum ID: OLM-22461-14.

Mitchell, Stephen. 2019. Ormhäxan, Dragons, Partuition and Tradition. In: *Materiality, and Lived Religion: In Merovingian and Viking Scandinavia*. Eds. Wikström af Edholm, K., Jackson Rova, P., Nordberg, A., Sundqvist, O. & Zachrisson, T. Stockholm.

Neiss, Michael 2022. *Förvandlingar i vikingatidens djurornamentik : Del 1 : En multiperspektivisk studie om figurknoppspännen av Birkatyp*. Diss. Uppsala universitet.

Odebäck, Kerstin. 2021. *Vikingatida sköldar. Ting, bild och text som associativt fält*. Diss. Stockholms universitet. Stockholm.

Petré, Bo. 1984. *Arkeologiska undersökningar på Lovö Del 2. Fornlämning RAÅ 27, Lunda*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in North-European Archaeology 8. Stockholm.

SHM, Statens Historiska Museum

Sturluson, Snorre. *Nordiska kungasagor. 1. Från Ynglingasagan till Olav Tryggvassons saga*. Upplaga från år 1991. Fabel. Stockholm.

Wessén, Elias och Brate, Erik. 1924-1936. *Sveriges runinskrifter. Band 3, Södermanlands runinskrifter. 1: Text, 2: Planscher*. KVHAA. Stockholm.

Wilson, David M. 1995. *Vikingatidens konst*. Lund. (Verket Signums svenska konsthistoria)

Digitala samlingar

Statens Historiska Museum, Sverige (<https://samlingar.shm.se/>).

Föremålsnummer: 449189_HST 449193_HST
979434_HST 979433_HST
3181203 109027_HST
273915_HST 273915_HST
474551_HST 464818_HST
106893_HST 454290_HST
598818_HST 615244_HST
20931_HST 108125_HST

Unisum Portalen, Norge (<https://www.unimus.no/portal/>)
Kulturhistoriskt museum, universitetet Oslo
Museumsnr: C9673 C55000/2_1
C55000/268

NTNU, Vitenskapsmuseet Norges tekniske- og naturvitenskapelige universitet (Trondheim).
Museumsnr: T10694